

אלוהים לא מת - הוא גוסס

על הרלוונטיות של יוסף חיים ברנר לימינו

יעקב גולומב: מתק סתרים: ברנר כאקזיסטנציאליסט עברי, הוצאת כרמל 2015, 574 עמ'

יש בינינו כאלו שהאידיאלים שבהם הם דוגלים מחזיקים מעמד ורלוונטיים עד לסוף חייהם. ישנם כאלה שמונעים מתוך תוכנם כשהם חותרים אל קיום ראוי ומטרות נעלות. עבורם, תכלית קיומם אינה חקוקה באופן מלא או בלתי משתנה בסלע כלשהו. המונעים אל תכליתם מבפנים פנימה, מתוך ולתוך עצמם, הם אינדיווידואלים חד פעמיים, יחידי סגולה, כוכבי שביט אנושיים שמאירים בקיומם על סביבתם. אלו הם אנשים אותנטיים. כזה היה יוסף חיים ברנר. מידת האותנטיות של ברנר כה רבה עד כדי כך שפרופ' יעקב גולומב, פילוסוף מלומד ופורח, הבקיא לעילא בהגות פרידריך ניטשה בפרט ובהוגים אקזיסטנציאליסטים בכלל, מוצא עניין וערך ומקדיש

מחקר מעמיק ומפורט לברנר ולגיבוריו הספרותיים, יצירי רוחו. גולומב אף לומד מברנר פרק חדש-ישן, בבחירתו לפסוע בקיומו אל מעבר לתורתו של ניטשה.

סקרן אותי במיוחד להבין מה מצא פרופ' גולומב בברנר שהביאו לראות בו אקזיסטנציאליסט עברי. ביקשתי ללמוד, מעבר לנקודות ההשקה וההשראה הרעיוניות שנטל ברנר מניטשה, מה הופך אותו, בעיני יעקב גולומב, ראוי לתואר המכובד? מה מוסיפה האותנטיות של ברנר על מה שהציג ניטשה? איך נראה אקזיסטנציאליסט עברי? ומה הופך אותו לכזה? על אותנטיות אין התיישנות, לא התחלה ולא סוף לה והיא רלוונטית תמיד, לפחות עבור מי שלא מסתפק בקיום קונפורמי, בנאלי וסתמי. במובן זה, כל ביוגרפיה הבוחנת לעומק ומכתירה את גיבורה כאותנטי הינה רלוונטית לימינו.

בביוגרפיה הרעיונית שכתב גולומב על ברנר, הוא מתחקה אחרי עמדתו ההגותית והקיומית של האחרון. ניתוחו מתבסס על כתבי ברנר הספרותיים וכן על מכתבים ומובאות ממקורות נוספים. מוצגת בספר תשובה ברורה לשאלה מה הופך את ברנר לאדם אותנטי; התשובה היא שברנר הוא מענטש. בן-אדם! מענטש אמיתי מדבר בגובה העיניים, בלי הירות והתנשאות, ללא התרברבות במעשיו הטובים, הוא נמנע מדיבור על עצמו ושומר אמונים לעיקר: אנושיות חמה, אהבה, לאחרי רגישות עמוקה ואוהדת לאדם באשר הוא. לאנושיותו הטבעית הוא מתייחס כמובנת מאליה. המענטש היהודי היה מושא הערצתו של ברנר ומשאת נפשו. אפשר לחשוב שהמענטש הוא מעין על-אדם, אך תהיה זו תפיסה שטחית ושוגויה. המענטש הוא אוהב אדם. יש בו אחריות כלפי אחרים, סולידריות טבעית, גם לזרים. מידת הרחמים מרחיקה אותו מרעיון העל-אדם. ברנר גרוש ברחמים רבים, "רחמים אנושיים לבני אנוש" (גולומב 2015, עמ' 40). בתוכו הוא סוגר לאלוהי החמלה והחנינה (שם, עמ' 547), האל הרחום והחנן.

אמונתו היא פנימית. היא ממתיקה את קיומו בתוך תוכו. אמונתו היא "מתק הסתרים" שלו. זוהי אמונה הנטועה עמוק בקרבו, ומכוחה הוא פועל במסתרים, מבלי שיצהיר על עצמו ומעשיו כנובעים מכך. אמונה היא עניין פרטי של המאמין, ולברנר צורך קיומי במשמעות האל. הוא חשאי באמונתו ואינו מכריז ברבים על מחויבות אישית לאלוהי אברהם, יצחק ויעקב. עבורו, אמונתו באל חיה ופועמת בלבו כבר תמיד. האמונה אשר מבוטאת בפולחן הדתי, במסורת ובמצוות – אמונה זו מתה לדידו. אך הכמיהה לאל מנצנצת גם בעצמי החדש שאותו הוא בורא. "התפקדות כן. כפירה לא" (שם, עמ' 38). ברנר שומר על ניצוץ אמונתו מכל משמר. אין לו צורך בפולחן ובלימוד בשיבה. הוא לא צריך להצהיר אמונים ואף לא חייב להודיע לאיזה מחנה הוא משתייך, "האיש יוסף חיים ברנר היה איש אמוני מובהק, ששמר על כבוד אלוהים ולא נשא את שמו ברמה וגם לא לשוא" (שם, עמ' 36).

איזה מין יהודי הוא ברנר? הוא היהודי שרואה באישיות של היחיד ובשפתו עניינים הקדומים לאידיאולוגיה ולפרקטיקה של הציונות ואף ליהדות עצמה. בהגיעו לצומת שבה יש להכריע: או חופש הרוח או השתעבדות למסורת ולדת, ברנר בוחר להיות יהודי חופשי. עד כדי כך חופשי שאינו דואג ליהדות (שם, עמ' 51). במקום בדת ובמסורת הוא עוסק בספרות עברית-חילונית. האל אינו נמצא עוד בסביבתו. וכמי שמכיר בכך שלא אל אין תחליף וכך גם לאמונה בו, הוא יודע ש"שום תחליף לא יוכל למלא את החלל חסר התחתיות שנפער בלבו של האדם המודרני" (שם, עמ' 43). לפיכך, משמר ברנר נוסטלגיה לאל. אמונתו האישית האותנטית היא "מתק סתרים". ברנר, "איש רדוף אלוהי, שידוע כי לא יצליח להחזיר את אמונתו ליושנה, שידוע כי האלוהים לא מת באמת אלא גוסס בלבו בגסיסה שתימשך עד סוף חייו" (שם, עמ' 44). הוא אבל על היעלמות האל מהסביבה, מהדת ומהמסורת. אבל בגלל האיחזותו באל ובזכותה, "בלבו של ברנר... האלוהים לא מת אלא גסס לאישו ויש לשקם את הרלבנטיות שלו לחיי עם ישראל באמצעות טיפוח ספרותו ותרבותו העברית" (שם 9-28).

ישנו האל העברי, המוחלט, וישנם אלילים כוזבים, אלו הן אידיאולוגיות. זהות פרטית, ייחודית מתגבשת אל מול האל. ואילו אל מול האלילים היחיד טובע במלל אידיאולוגי. בשל כך, אף שאימץ את הציונות הסוציאליסטית, ברנר עושה זאת בהיסוס וזהירות. הקולקטיב הנו סכנה לחופש הרוח. מתוך פיתחון קיומי הוא יודע שהקיום הפרטי אינו בא על פתרונו במישור החברתי. האדם נושא עמו את בעיותיו ונשאר בודד מול חשבון נפשו. ברנר מתפקד, נע ונד, מחפש את אלוהיו, חילוני בדרכו ואמוני בלבו.

יצירותיו הספרותיות בתרבות העברית מעידות עבורו על שייכותו ומחויבותו. "האידיאה היא נצחית ואילו החיים הם בני חלוף" (שם, עמ' 59). זהו מוטו המלמד על בחירת ברנר באמונתו, שחייה ארוכים מחיי יוצרה. האמונות נשמרת גם לאחר מות האמן. ברנר הוא סופר עברי העורג לאותנטיות אישית שבלבה אמונה בלתי מעוררת באלוהי ישראל. "עשה לך שפה", הוא מורה בחרדת קודש. אין הוא קנאי למצוות ולמסורת, אך יש בו קנאות דתית ממש לעברית. ביטויי האותנטיות של קיומו ניכרים בכתיבתו, שהיא כתיבה מקוטעת, בלתי שיטתית, אסוציאטיבית, בסגנון לא פסקני, לא דוגמטי, מהורהר, הגותי. בגיבוש סגנונו מתגבשת זהותו. יצירתו, "כמו לבה הפורצת מהר געש בווער" (שם, עמ' 50), לא מאפשרת ללכוד את טיבה ואפיונה מתוך קטע כזה או אחר או מתוך חלק ממנה. בחיפושו ובכמיהתו לגאולה אישית ולחזון אותנטי, ברנר רותם את האידיאולוגיות, הציונות והסוציאליזם, כאמצעי למטרה. המטרה היא צמיחת יחיד מוסרי ובעל יושרה. גאולה חיצונית היא שקרית. אפילו

מכתב לגבריאֵל בלחסן

"...ובעינייה אין רמז
לאף דמעה של אוהבים
לאף בכי
לאהבה של החיים..."

(פול מקרטני for no one תרגמה: נעמה לוריא)

איור: רוני סומק

בְּלִילָה, כְּשֶׁהַכְּלָבִים חוֹזְרִים לְמְלוּנֹת,
אַתָּה מְבִיז שֶׁקָר כְּלָבִים הוּא רַק מְעִיל
שֶׁהַנִּיחַ הַחֶשֶׁךְ עַל כַּתְּפֵי הַמֵּתְאֲבָדִים.
הַחֲלוּץ שְׁלֶךְ מוּגֵף, תְּמִיד מוּגֵף.
אַתָּה בְּפוֹקֵר בּוֹדְדִים
מֵתְאֵהָב בְּמִלְפָּה לֵב אָדָם,
וּבְעֵינֶיהָ, כְּמוֹ בְּעֵינֶיךָ, אֵין רְמִזִּים.
אֲנַחְנוּ שְׁחֹרִים, גְּבֵרִיאֵל.
תַּחֲזֹר אַחֲרֵי: שְׁחֹרִים.
שְׁחֹרִים כְּמוֹ הַשְׁעָר שֶׁל סוֹפֵיָה לִוְרָן,
כְּמוֹ חוֹל אֲרֻמוֹנֹת הַבְּלוּז שְׂרָצִית לְהַקִּים
בְּדִלְתָא שֶׁל הַמֵּיִסִּיפִי,
כְּמוֹ דֶקֶת דּוּמִיָּה לְזֹכֵר דְּגָלִים שְׁנוּפֶפֶת בַּחֲיָיָה,
שֶׁבְקָשִׁי הִגִּיעוּ לְחֻצֵי הַתְּרָן.
מָה הַקֶּשֶׁר, אַתָּה שׂוֹאֵל, בֵּין כָּל הַשְּׁחֹרִים הָאֵלֶּה?
אֵלוֹ עֵלִים נוֹבְלִים שְׁלֵא הִצְלַחְתָּ לְהַחְזִיר לְחֵדֵי הָעֲנָפִים,
אֵלוֹ טְפוֹת חֶלֶב שֶׁהִתְקַלְקַל בְּמִקְרָר שְׁלֵא הִפְסִיק
לְרַעַד מְקוֹ, כְּמוֹךָ.
אֵלוֹ אֲבָנֵי חֶצֶץ שֶׁעָלִיָּהוּ צְעָדְתָּ יַחַף כְּשֶׂרָצִית לְקִנּוֹת בּוֹל
לְמַכְתָּב אֶהְבָּה, שְׁלֵא הָיָה לָךְ אֲמִץ לְשֶׁלַח
לְעֶצְמָךְ.

ראה בה ברנר מופת של ביטוי אותנטי, אולי הביטוי האותנטי המובהק ביותר שקיים.

ברנר רלוונטי "לכל ישראלי החרד למשמעות חייו ולפשר זהותו האישית בתקופתנו הפוסט-מודרנית" (שם, עמ' 544), שבה נכחדו כל האידיאולוגיות הגדולות מהמאה החולפת. כ"סופר עברי הכותב לעבריים בעברית בלבד" (שם, עמ' 550), הוא יכול להתקיים אך ורק בארץ ישראל, במסגרת תרבות עברית. ברנר מגשר בין ישן לחדש, בין אז לעתה, בין גלות לארץ ישראל, בין עברית תנ"כית ומודרנית, בין עברית לשם תפילה והעברית המדוברת של הפועלים על אדמת ישראל. זוהי "התכלית הקיומית החשובה ביותר בחיים - עצמיות אותנטית המבקשת פדות מתוך עצמה בלבד ולא 'גאולה' הבאה מבחוץ, בעיקר על גבי בריקדות שותתות דם או שטחים כובשי חירות של עם שכן" (שם, עמ' 555). החזון האותנטי העברי של ברנר מציג נאמנות בלתי מתפשרת לאנושי ולאֵלוהי שבנו. נאמנות זו לא יכולה לשנות סדרי עולם אך היא משנה את היחיד. כאשר השילוב בין האנושי לבין האלוהי שבאדם מצליח, מופיע בפנינו מענטש. אדם אותנטי. ♦

ביצירה, בספרות, אין גאולה. כך, ללא אשליות, בבדידות קיומית ותלישות, הוא מה שהגנו. ברנר הוא בן תמותה המסרב להשתעבד מחדש לערך כלשהו פרט לאל המוחלט, ופרט לחיים עצמם. האותנטיות של ברנר כרוכה באמונתו באל. אותנטיות, במובן של מיתת העצמי, מחדרת את האיום: אם מתה אמונתי באל גם העצמי שלי מת. מעבר לכך אין לברנר מטרה חיצונית מוגדרת והדרך, דרכו הקיומית, הופכת לתכלית לעצמה. הדרך היא המטרה. החיים הם חשבון שטרם נגמה. כל אלה מבטאים את האותנטיות שלו. בהם נחשף "חפץ-החיים", ריקון הערכים הפוליטיים והחברתיים לטובת אותנטיות הקיום.

הזעקה היא הביטוי האותנטי המדויק ביותר. מכל האידיאולוגיות, מבין הרעיונות הגדולים והתוכניות הנאצלות, "רק 'הזעקה' לא הכזיבה ולא תכזיב אותו (את ברנר) עד סוף ימיו" (שם, עמ' 554; 68). ברנר מצדד בזכות הצעקה. הוא קובע את עדיפותה. מדוע? משום שהזעקה היא ביטוי פרטי ביותר, כשהיא יוצאת מגרוננו של אדם מסוים וכשהיא מבטאת כאב פרטי מסוים. עם זאת, הזעקה היא ביטוי אוניברסלי למחאה אל מול סבל. ציורו המפורסם של אדוארד מונק, "הצעקה" (1893), ממחיש זאת היטב. השילוב של הפרטי והאוניברסלי שמתלכדים בזעקה יכול להסביר מדוע

* על תפיסת משמעות המשלבת בתוכה הן זהות עצמית הן תפיסת עולם, ראו בספריו: יגורי, 2016, פתרון חידת המשמעות, הוצאת כרמל.